

AKADEMIN FÖR TEKNIK OCH MILJÖ
Avdelningen för industriell utveckling, IT och samhällsbyggnad

Konfliktförebyggande rekommendationer vid boende med närliggande hästhållning

*En jämförelse av faktorer i Skåne läns rapport "Hästar och bebyggelse" mot
faktorer beaktade i rättsfall avgjorda 2009 till 2011*

Författare
Robin Engberg
Martin Karlsson

2011

Examensarbete, kandidatnivå, 15 hp
Lantmäteriteknik
Examensarbete på Lantmätar- o. Geomatikprogrammet
Geomatikprogrammet

Handledare: Kaj Wejander
Examinator: Eva Sahlin

Förord

Med detta examensarbete avslutar vi vår tid på Högskolan i Gävle. Det visade sig vara en spännande och ibland frustrerande upplevelse, både att genomföra ett examensarbete och ämnet som sådant. Idén till examensarbetet kommer ursprungligen från Sandvikens kommun där vi var på besök och pratade med representater från kommunen och länsstyrelsen. Under arbetets gång har vi haft hjälp av vår handledare Kaj Wejander. Vi vill därför rikta ett tack till både Sandvikens kommun och Kaj. Avslutningsvis vill vi tacka Marianne Eriksson för hennes engagerande föreläsningar inom fastighetsrätt som från början fick oss att välja den ekonomisk/juridiska inriktningen på vår utbildning.

Abstract

The number of horses in Sweden has grown drastically in the last couple of years. This has caused problems for community planners and for the residents in the urban fringe when they do not know what regulations and recommendations to follow. The purpose of this thesis is to examine the report "*Hästar och bebyggelse – Underlag för den fysiska planeringen*" which was published 2004 by the County Administrative Board of Skåne and to compare factors from the guide against the factors that are considered in court orders from 2009-01-01 to 2010-12-31. The aim of the thesis is to make a suggestion of improvements by making a comparison between the factors in the guide from the County Administrative Board of Skåne and the factors which is mentioned in the court orders. A literature study was made to find out what was previously written about the subject. The court orders were gathered from Zeteo. Only the court orders concerning complaints on horse keeping, appeals to denied horse keeping and lastly court orders concerning building permits that were given or denied with horse keeping as motivation were considered. A table was constructed to analyze which factors had been mentioned in the court orders. Thereafter a comparison was made between the factors given in the guide by the County Administrative Board of Skåne and the factors mentioned in the court orders. The result shows that an improvement should be made in the guide by the County Administrative Board of Skåne. It is foremost the factors *characteristics of the area* and *number of horses* that should be given a greater emphasis. The distance can be reduced to 50-100 meters when the number of horses is fewer than 60. The factor *existence/scale of business* is not mentioned in any court order and should be removed from the guide. Since the *characteristics of the area* is considered to be such an important factor it could be discussed if it would be in order to have two different sets of recommendations depending on if the area of a rural character or not.

Sammanfattning

Antalet hästar har ökat markant i Sverige under de senaste åren. Detta har skapat problem både vid detaljplanering hos handläggare men även hos boende som är osäkra på vilka regler och rekommendationer som ska följas. Examensarbetets syfte är att undersöka rapporten ”*Hästar och bebyggelse – Underlag för den fysiska planeringen*” från 2004 av Länsstyrelsen i Skåne län och att jämföra faktorerna i guiden mot vilka faktorer som varit utslagsgivande vid beslut i rättsfall mellan 2009-01-01 till 2011-01-01. Målet med studien är att utifrån en jämförelse mellan faktorerna som Skåne läns guide rekommenderat och de faktorer som tas upp i rättsfallen komma med förslag på förbättringar till guiden. Som bakgrund genomfördes en litteraturstudie för att undersöka vad som tidigare skrivits om inom området. Rättsfallen hämtades från Zeteos rättsfalldatabas. Endast de rättsfall som innehöll klagomål på hästhållning, överklaganden av nekad rätt till att hålla hästar och slutligen de rättsfall som rörde bygglov vars tillstånd eller avslag avgjordes på grund av hästnära verksamhet togs i beaktande. En tabell konstruerades för att analysera vilka faktorer som tagits upp i rättsfallen och därefter genomfördes en jämförelse mellan faktorerna i Skåne läns guide och rättsfallen. Resultatet visar att en förbättring av Skåne läns guide bör göras och det är främst faktorerna *områdets karaktär* och *antalet hästar* som bör ges större betoning. Avståndet kan minskas till 50-100 meter när antalet hästar är färre än 60. *Förekomst/grad av näringsverksamhet* är en faktor som saknat betydelse vid domstolsavgöranden och den bör därför tas bort ur guiden. Eftersom *Områdets karaktär* är en betydande faktor kan det diskuteras om inte det är lämpligt att ha två olika rekommendationer beroende på om området är av lantlig karaktär eller inte.

Innehållsförteckning

1	Introduktion	8
1.1	Hästens användningsområde	8
1.2	Syfte och mål	9
2	Litteraturstudie	11
2.1	Konfliktområde stad – landsbygd	11
2.2	Allergi	13
2.3	Planering	14
2.4	Rekommendationer från Boverket	15
2.5	Miljöbalken	16
2.5.1	Miljöfarlig verksamhet	16
2.5.2	Begränsning av miljöfarlig verksamhet	17
2.6	Plan och Bygglagen	17
2.6.1	Översiktsplan	18
2.6.2	Detaljplan och områdesbestämmelser	18
2.6.3	Bygglov	18
2.6.4	Överprövning av beslut enligt Plan och bygglagen	19
3	Metod	20
3.1	Sammanfattning av rättsfall och Skåne läns rekommendationer	20
3.2	Analys av rättsfall och Skåne läns rekommendationer	20
4	Resultat	22
4.1	Rekommendationer från Skåne län	22
4.2	Faktorer beaktade i rättsfall	25
4.2.1	Botkyrka	25
4.2.2	Varberg	26
4.2.3	Sigtuna	27
4.2.4	Växjö 1	28
4.2.5	Nacka	28
4.2.6	Växjö 2	29
4.3	Jämförelse mellan rekommendationer och rättsfall	30
4.4	Förbättringar av rekommendationer	32
5	Diskussion	33
6	Slutsats	36

1 Introduktion

I Dagens Nyheter uppmärksammades år 2005 ett rättsfall som behandlade frågan om hästallergener på landsbygden (Sundström, 2005). I det fallet kom domstolen fram till att det var acceptabelt med hästar intill bostäder och att människor får tåla en större påverkan från djur om bostaden är belägen på landsbygden (Sundström, 2005).

I en artikel av Dahlgren (2009) kan det läsas att avståndsrekommendationerna som Boverket angav i sin rapport på 1990-talet (Boverket, 1995) inte var tänkt att tas bokstavigt eller anses bindande utan skulle ge en fingervisning vid planering. Dessa rekommendationer kommer försvinna enligt en jurist på Boverket (Dahlgren, 2009). En av anledningarna till att Boverket gav ut sina rekommendationer om avstånd på 1990-talet var på grund av olägenheter för människors hälsa som uppkommer vid diverse djurhållning (Dahlgren, 2009).

I Östgöta Correspondenten nämner Elfman att resultatet från sin forskning visar att hästallergener inte sprider sig särskilt långt från hästen utan faller relativt snabbt ner på marken (Östgöta Correspondenten, 2008). Elfman anser istället att problemet ligger i attityden hos de aktiva hästanvändarna och att det borde vara rutin efter ett ridpass att byta kläder och att möjlighet till dusch bör finnas på större hästanläggningar (Östgöta Correspondenten, 2008).

Information som rör hästverksamhet tas upp i källor av olika slag. Det är allt från tidningsartiklar med sensationsskapande rubriker till mera sakliga vetenskapliga artiklar, som visar att hästanläggningar och närliggande bostäder kan hamna i konflikt med varandra. Förr var hästen traditionellt lokaliserad till landsbygden men vissa av artiklarna antyder att en del av problemet ligger i att hästen idag har blivit ett naturligt inslag i områden som angränsar till staden.

1.1 Hästens användningsområde

Hästens användningsområde i samhället har förändrats med tiden. Under medeltiden användes hästen av adeln till att stärka sin makt i Sverige genom att bidra med det tunga rytteriet i Sveriges krigsmakt. En stor och stark häst tydde på välstånd och var en viktig statussymbol för adeln (Myrdal, 2001). Under andra halvan av 1800-talet användes hästen som arbetsdjur för jord- och skogsbruket, där nyare redskap gjorde att hästen

utkonkurrerade oxen som dragdjur (Tufvesson, 1992). I takt med att jord- och skogsbruket moderniserades under 1900-talet fick hästen som arbetsdjur allt mindre betydelse och istället i modern tid blivit en form av rekreation för människan (Hedberg, 2002). Hästen är viktig inom sport och spel där den används till trav, galopp, hoppning, dressyr och till lagsport såsom hästpolo. Den används även till turridning som oftast utövas på fritiden. Hästen har blivit alltmer populär och antalet har ökat med 10-20 procent mellan 2004 och 2010 (Enhäll, 2010).

En av följderna som blivit av att användningsområdet för hästen har förändrats är att hästhållningen i stor utsträckning flyttats från landsbygden till närområden kring städer och tätorter (Jensfelt, 2003). Detta bekräftas genom en rapport av Enhäll (2010), som tagits fram till Statistiska Centralbyrån (fortsättningsvis benämnt SCB) där resultatet visar att 75 procent av hästpopulationen som uppskattas till 362 700 individer lever inom tätortsnära landsbygd.

Definitionen för tätort är hämtat från SCB och används vid statistiska meddelanden från SCB, definitionen bestämdes redan 1960 av de nordiska chefsstatistikerna.

Definitionen lyder:

”Som tätbebyggt område räknas alla hussamlingar med minst 200 invånare, såvida avståndet mellan husen normalt icke överstiger 200 meter. Avståndet kan dock tillåtas överstiga 200 meter, när det gäller hussamlingar inom en större orts influensområde.” (Eriksson, 2005).

Någon definition för tätortsnära område finns inte, SCB använder sin definition för att skilja mellan tätort och utanför tätort och har valt att inte utarbeta någon ytterligare definition för området utanför tätorten (Eriksson, 2005).

1.2 Syfte och mål

Syftet med examensarbetet är att undersöka Länsstyrelsen i Skåne läns guide *”Hästar och bebyggelse – Underlag för den fysiska planeringen”* från 2004 och att jämföra faktorerna som finns angivna i rapporten mot vilka faktorer som varit utslagsgivande i rättsfall från 2009-01-01 till 2010-12-31.

Målet med examensarbetet är att utifrån studien ge förslag på förbättringar på Skåne läns guide för att få en guide som är uppdaterad med domstolarnas avgöranden från 2009-01-01 till 2010-12-31.

Frågorna som examensarbetet ämnar besvara är:

- Vilka faktorer är beaktade i Skåne läns rekommendationer?
- Vilka faktorer har beaktats vid rättsfallsavgöranden som utfallit sedan 2009-01-01?
- Överensstämmer rekommendationerna i Skåne läns rapport med de faktorer som tagits hänsyn till i rättsfallsavgörandena?
- Vilka eventuella förändringar kan genomföras på rekommendationerna i Skåne läns rapport?

2 Litteraturstudie

Detta kapitel behandlar vad forskare tidigare skrivit om att tätorter expanderar och problemet kring att tätorten tränger ut landsbygden. Vidare kommer det att behandla hur spridningen av hästallergener beror på olika faktorer enligt den senaste forskningen samt hur planerare upplever dagens riktlinjer som finns att tillgå för att planera exploatering kring hästanläggningar. Även Boverkets nya rekommendationer för planering för och invid hästanläggningar som utkom i maj 2011 presenteras i korthet. Avslutningsvis sammanfattas de lagrum i Plan- och bygglagen och Miljöbalken som påverkar arbetet.

2.1 *Konfliktområde stad – landsbygd*

Irritation uppstår lätt mellan grannar och hästägare när häststallen flyttar allt närmare tätorterna. Enligt Elgåker, Pinzke, Lindholm & Nilsson (2010) är de två vanligaste anledningarna till konflikter mellan hästägare och grannar motviljan att tillåta byggnation av bostäder intill stall och hagar eller existerande grannars klagomål rörande hästallergi, lukt och flugor. Det mest handfasta problemet för samhällsplanerare är hästallergi (Elgåker et al., 2010), det är inte lika subjektivt som luftföroreningar i omgivningen eller hästspilling på vägen efter en ridtur som kan uppfattas olika av människor beroende på intressen.

Henderson (2005) skriver att städers periferi karaktäriseras nästan uteslutande av att vara i konstant förändring. Detta beroende på att städer i Europa och stora delar av världen har under de senaste årtiondena expanderat och växt bortom tidigare stadsgränser (Zasada, 2011). Områden i städers utkant är eftertraktade för nya bostadsområden, jordbruk och djurhållning, turiständamål, friluftsliv och rekreation. Det är därför lätt att tänka sig att många av de problem som uppstår för lokala stadsplanerare handlar om stadens periferi och de konflikter som uppstår eller kan uppstå mellan olika intressen och boende på dessa områden. Städers tillväxt i periferin sker ofta på bekostnad av mark som tidigare använts till jordbruk eller djurhållning av något slag (Henderson, 2005, Munton, 2009). Detta kan innebära svårigheter av olika grad, från att vara en olägenhet för den enskilde eftersom dessa jordbruksmarker kan användas till självförsörjning, till att vara ett större problem där jordbruket är livsviktigt för en region eller land (Millward, 2006).

Det finns olika sätt som olika länder har använt sig av för att kontrollera städernas geografiska tillväxt (Millward, 2006). En av de mera kända metoderna som framförallt använts i England men även i andra länder är att omringa städer med ett så kallat ”grönt

bälte”. Idén och termen kommer ursprungligen från engelsmannen Ebenezer Howard som utvecklade tanken om att städernas utbredning kunde begränsas genom att omringa städer med ett bälte, som syftade till att både tjäna som områden för rekreation och jordbruk men även till att hålla stadens expansion inom den befintliga stadsgränsen (Gant, Robinson & Fazal, 2011). Ett problem för många planerare i världen är att för att skapa dessa bälten måste staden eller kommunen äga marken och just kostnaden för att köpa tillräckligt med mark för att kunna upprätta gröna bälten har varit en kritisk punkt för många städer. Trots detta har metoden, främst efter andra världskriget, vunnit stor genomslagskraft (Gant et al., 2011).

På senare tid har dock lokala myndigheter runt om i världen blivit tvingade av en allt större press från allmänheten och privata aktörer att släppa på förbudet av expansion i de gröna bältena och medgett mera nybyggnation i dessa områden (Gant et al., 2011). Även Tang, Wong och Lee, (2011) visar på att gröna bälten idag kan ses som områden som karaktäriseras av att vara under förändring och ställen som ses som möjliga platser för expansion i städernas utkant snarare än det skyddade och konserverande område som var tanken från början.

Ett alternativ som beskrivs av Henderson (2005) är att de lantbrukare som bor i områden som fångat de lokala stadsplanerarnas intresse, för exempelvis nytt bostadsområde, shoppingcentra eller industriområde, ska få ekonomisk ersättning liksom även erbjudande om nya markområden dit de kan flytta. Henderson (2005) skriver vidare att det är få som i nuläget väljer att självmant flytta trots erbjudande om ekonomisk ersättning och att det finns anledning till att ställa sig tveksam till metodens effektivitet.

Den förändring av landskapet som sker i semi-urbana områden skapar en stor osäkerhet hos de olika aktörerna och just osäkerheten om hur framtiden blir skapar stora problem för de personer som ägnar sig åt djurhållning och jordbruk. Adelaja, Sullivan och Hailu (2011) skriver att det handlar då om att våga investera tillräckligt med pengar för att modernisera för att hela tiden bedriva en ekonomiskt hållbar rörelse. När framtiden är ovisst har det visat sig att människor som bedriver jordbruk och djurhållning är ovilliga till att göra dessa investeringar vilket ytterligare spär på deras redan ofta pressade ekonomiska situation (Adelaja et al., 2011).

2.2 Allergi

Allergiska besvär är en vanlig åkomma i Sverige och individer som lider av allergi är ofta känsliga för flera ämnen samtidigt (Socialstyrelsen, 2009). Socialstyrelsen tar i sin miljöhälsorapport upp att forskningsstudier gjorda i Sverige visat att ungefär 15 procent av den svenska populationen lider av pälsdjursallergi. Pälsdjur är vanliga i svenska hem, ungefär varannan svensk familj har någon form av pälsdjur hemma. Utöver detta faktum är det inte ovanligt att individer utvecklar pälsdjursallergi även om de inte har direkt kontakt med djur (Socialstyrelsen, 2009).

Som underlag till miljöhälsorapporten genomfördes en enkätundersökning som innehöll frågor om miljöexponering och omgivningsrelaterad ohälsa bland den vuxna befolkningen i Sverige. I enkäten svarade åtta procent av deltagarna att de var allergiska mot hästar (Socialstyrelsen, 2009).

Hästallergener uppträder i hästmjäll, hästhår och hudavskrap (partiklar som faller av hästen vid rykning) (Elfman, Brännström och Smedje, 2008). Allergener från hästar är inte konstruerade för att spridas med vinden som t ex. pollen och färdas därför inte några längre sträckor (Elfman et al., 2008; Emenius, Merrit och Härfast, 2009). Medianvärde för hästallergener har uppmätts i stall till 4300 enheter/m³ luft (Elfman et al., 2008). Mätningar genomfördes också direkt utanför staldörren, vid dessa mätningar visade det sig att mängden enheter minskar till 316 enheter/m³. Vid avstånden på 50 meter är medianvärdet nere på mätinstrumentens detektionsnivå, vilket är 2 enheter/m³. Spridningen varierar dock beroende på vindstyrka och vindriktning. Vid starka vindar har hästallergener uppmätts upp till 250 meter från häststallet (Elfman et al., 2008).

I en undersökning av Emenius et al. (2008) framkommer att det nätt och jämnt är mätbara nivåer av allergener inomhus ända ner till 10-talet meter mellan bostad och häststall. Endast 6 hushåll av 45 gav positiva utslag att det fanns hästallergener inomhus. I tre av dessa hushåll var det någon av de boende som hade regelbunden direktkontakt med hästar (hanterade hästar). Hushållen låg mellan 25 och 150 meters avstånd till stallet. I de tre övriga hushållen som gett utslag på hästallergener var det ingen av de boende som hade direktkontakt med hästar. De tre hushållen låg mellan 10 och 25 meter från stallet, vilket skulle kunna tyda på att allergibesvär inte borde vara den vanligaste anledningen till att tvister uppstår mellan grannar och hästägare, eftersom det i sådan liten omfattning kommer in hästallergener i huset från luften. Studier gjorda av Janahi, Bener och Wahab (2006) samt Millqvist, Johansson, Månsson och Bende (2007) visar att förekomsten av

pälsdjur i hemmet ökar risken för att utveckla pälsdjursallergier. Det behövs mer forskning rörande vilka nivåer som ger allergiskareaktioner hos redan känsliga personer (Elfman et al., 2008).

2.3 Planering

Elgåker et al. (2010) påstår att det finns två generella anledningar till att tvister uppstår mellan hästägare och grannar. En av anledningarna är att hästägare vägrar medge nybyggnation av bostäder intill sina stall. Den andra anledningen är att redan bosatta bostadsinvånare klagar på allergibesvär, lukt eller andra obehag orsakade av hästar. Elgåker et al. (2010) ville med artikeln undersöka två saker, dels bostadsinvånarnas inställning till att ha hästar i närområdet och dels planerarnas syn på hästnära boende när de planerade för en detaljplan. En enkätundersökning genomfördes med frågor som delades ut till bostadsinvånare som bodde inom 500 meter runt en ridskola på två olika platser i Sverige. Syftet med undersökningen var att se om hästarna ansågs vara en allmän störningskälla och om det fanns några allergiska obehag. Studien visade att det var väldigt små eller inga tvister alls i områdena som hade anknytning till att ha ett hästnära boende. Trots att hästen var vanligt förekommande i de områden som Elgåker et al. (2010) undersökt var det en liten andel (fyra procent) av invånarna som led av hästallergi i de två områdena. Av dessa var det ingen som upplevde att de kände av något besvär av allergin på grund av att de bodde i hästtätt område. Detta styrks av Emenius et al. (2009) studie som visade att hästallergener i väldigt liten utsträckning kommer in i huset. Att hästallergen kommer innanför huset väggas trots att det inte finns någon direkt koppling mellan de boende och hästar beror mycket på hur ventilationen ser ut i de berörda husen. Författarna menar att mängden hästallergener inomhus är säsongsb beroende, på sommaren ökar mängden hästallergener inomhus eftersom fönster och dörrar gärna hålls öppna. Hästallergener sprids också genom att allergenpartiklar fastnar på hästutövarnas kläder och sedan sprids till människor med hästallergi genom att utövarna använder hästkläderna i det vardagliga livet (Elfman et al., 2008; Emenius et al., 2009; Socialstyrelsen, 2009).

Den andra frågan Elgåker et al. (2010) tar upp berör planerarens syn på hästnära boende. Utifrån svaren på enkäten kom det fram att dagens rekommendationer är alldeles för stela och svåra att följa. Trots att det inte framkommit några större klagomål på hästar eller problem anknutna till allergier i undersökningen som gjorts ansåg planerare som ingick i studien att det var just allergi- och sanitärsrelaterade problem som var de största hindren för den fysiska planeringen runt hästgårdar (Elgåker et al. 2010).

Både Elgåker et al. (2010) och Elfman et al. (2008) anser att avståndet i dagens rekommendationer är otidsenliga och att vid dagens fysiska planering bör det tas större beaktande till andra faktorer. Elfman et al. (2008) anser att det ska tas mer hänsyn till topografin, vegetationen och utformningen av bebyggelsen i områden som ska planeras. Elgåker et al. (2010) nämner att hästen ska planeras till att ingå som ett inslag i den gröna struktur som brukar ligga i stadsnära områden. På det sättet blir hästen en tillgång istället för ett problem för den fysiska planeringen.

2.4 *Rekommendationer från Boverket*

I maj 2011 gav Boverket ut rapporten ”*Vägledning för planering för och invid djurhållning*” på uppdrag av regeringen (Boverket, 2011). I och med att den nya rapporten upphävs avsnittet om djurhållning 9.2 i Boverkets allmänna råd (1995:5) ”*Bättre plats för arbete*”. De nya rekommendationerna av Boverket (2011) gavs ut på grund av att det dels utkommit nya forskningsrön angående spridningen av hästallergener och dels att de föregående rekommendationerna i avsnittet om djurhållning i Boverkets allmänna råd (1995:5) ”*Bättre plats för arbete*” tillämpats som bindande föreskrifter, vilket inte var dess syfte (Boverket, 2011).

Boverket uppger i sin rapport att skyddsavstånden som rekommenderas i allmänna råd (1995:5) grundades på den tidens erfarenheter och kunskaper kring olägenheter för överkänsliga, inte allergeners spridningsförmåga. I rapporten påpekas det att dessa erfarenheter och kunskaper inte är felaktiga och gäller i huvudsak fortfarande (Boverket 2011). Rekommendationer för skyddsavstånd har valts att inte behandlas i den nya rapporten, fokuseringen ligger istället på de lokala förhållandena som når upp till de krav som anges i lagstiftningen om planläggning och bygglovsgivning. Genom att djurhållning blivit anmälnings- och tillståndspliktig som miljöfarlig verksamhet ger det nya möjligheter vid tillämpning av Plan- och Bygglagen (fortsättningsvis benämnd PBL) och Miljöbalken (fortsättningsvis benämnd MB).

Tendensen i lagpraxis är enligt Boverket (2011) att domstolarna inte längre tar lika stor hänsyn till centrala myndigheters riktlinjer utan gör en egen bedömning av förhållandena i fallet och ställer dem mot de krav som är fastställda i PBL och MB. Viss hänsyn tas till vem som är ansvarig för problemet och tvingar inte på motparten ansvar. Boverket (2011) går igenom forskningen som gjorts inom spridning av hästallergener i områden runt

hästanläggningar. På grund av att boverket till största del använder sig av samma källor som detta examensarbete kommer inte den delen att sammanfattas.

Boverket (2011) anser att följande förhållanden ska beaktas vid planläggning eller vid prövning av bygglov:

- **Avståndet** – Mängden allergener, lukt och flugor minskar med avståndet.
- **Antalet hästar** – Större påverkan vid större verksamhet
- **Placering av gödselstack** – Stor spridning av allergener, lukt och flugor.
- **Förhärskande vind** – Bebyggelse som ligger i vindriktningen riskerar att drabbas mer av allergener, lukt, damm än annan bebyggelse.
- **Topografi** – Ligger hästanläggningen lägre än övrig bebyggelse minskar spridningen av allergener.
- **Vegetation** – Öppen terräng främjar spridningen av allergener, lukt och damm. Skog och läplanteringar kan utgöra skydd mot spridningen.

Boverket (2011) poängterar att det ska vara de lokala förhållandena som är avgörande och att det ska ses till helheten vid planläggning och vid prövning av bygglov. Hänsyn ska också tas till hur den framtida utvecklingen i området troligen kommer se ut, beroende på om det är hästverksamheten eller boendeutvecklingen som expanderas kan olika skyddsåtgärder åtas.

2.5 Miljöbalken

Miljöbalken är den lagstiftning som ligger till grund för reglering av miljöfrågor i Sverige. Målet för miljöbalken är att säkerställa att miljön bevaras för den nu levande och de kommande generationernas skull. I balken tas det fasta på att med människans rätt att förändra sin omgivning följer ett ansvar att främja en hållbar miljöanvändning (prop 1997/98:45 del 1 sida 2).

2.5.1 Miljöfarlig verksamhet

Examensarbetets ämne berör frågan om miljöfarlig verksamhet. Miljöfarlig verksamhet definieras i miljöbalken 9 kap 1§ som följande (SFS 1998:808):

”Med miljöfarlig verksamhet avses utsläpp av avloppsvatten, fasta ämnen eller gas från mark, byggnader eller anläggningar i mark, vattenområden eller grundvatten, användning av mark, byggnader eller anläggningar på

ett sätt som kan medföra olägenhet för människors hälsa eller miljön genom annat utsläpp än som avses i 1 eller genom förorening av mark, luft, vattenområden eller grundvatten, eller användning av mark, byggnader eller anläggningar på ett sätt som kan medföra olägenhet för omgivningen genom buller, skakningar, ljus, joniserande eller icke-joniserande strålning eller annat liknande.”

I 9 kap 3§ MB definieras olägenheter för människors hälsa som:

”störning som enligt medicinsk eller hygienisk bedömning kan påverka hälsan menligt och som inte är ringa eller helt tillfällig.”

(SFS 1998:808)

2.5.2 Begränsning av miljöfarlig verksamhet

Regeringen kan föreskriva om anmälningsplikt av miljöfarlig verksamhet till kommunal ansvarsnämnd enligt 9 kap 6§ MB (Prop 1997/98:45, del 2 s. 111). På det sättet får kommunen möjlighet att begränsa utbredningen av sådan verksamhet. Kommunen kan också i detaljplan föreskriva förbud av vissa sorter av djur enligt 9 kap 11§ MB, vilket ger kommunen ytterligare möjlighet att begränsa utbredning av miljöfarlig verksamhet.

I 2 kap MB återfinns hänsynsreglerna som reglerar befintlig och nyetablering av miljöfarlig verksamhet. Enligt 9 kap 6 § MB krävs tillstånd för att få uppföra en verksamhet eller genomföra en åtgärd som tar i anspråk mark- eller vattenområden (SFS 1998:808). För att tillstånd ska ges krävs det att platsen ska vara lämplig ur miljösynpunkt, att det tas hänsyn till människors hälsa och miljö samt att verksamheten ska vara förenlig med gällande detaljplan eller områdesbestämmelse. Dock får tillstånd ges åt mindre avvikelser mot detaljplan eller områdesbestämmelse (SFS 1998:808). Vid all tillämpning av bestämmelserna i MB ska målsättningsreglerna enligt 1 kap 1 § MB beaktas (SFS 1998:808).

2.6 Plan och Bygglagen

I Sverige finns det ett kommunalt planmonopol som ger kommunen ensamrätt att anta planer för exploatering av den mark som ligger inom kommungränsen. För att det ska säkerställas att planeringen sker enhetligt nationellt är ett plansystem uppbyggt med olika

sorters planer (Boverket, 2009). Plansystemet är reglerat i PBL (SFS 2010:900), vilken förnyades den andra maj 2011 (Regeringens proposition 2009/10:170, fortsättningsvis benämnd prop 2009/10:170). Syftet med förnyelsen var bl.a. att förenkla PBL genom att modernisera språket i lagstiftningen och skärpa byggandekontrollen genom att föra in kraven från lagen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk (1994:847) in i PBL (prop 2009/10:170).

2.6.1 Översiktsplan

Plansystemet består av en översiktsplan som har till syfte att vara övergripande för hela kommunen och där huvuddragen av den kommunala planeringen för användningen av mark- och vattenområden enkelt ska kunna förstås. Översiktsplanen är reglerad i 4 kap PBL. I översiktsplanen ska det redovisas för de allmänna intressena som ska beaktas enligt 2 kap PBL (SFS 2010:900). Planen är inte juridiskt bindande för kommunen vid senare beslut om markexploatering. Med översiktsplanen som vägledning planerar kommunen den vidare exploateringen genom att framställa detaljplaner och områdesbestämmelser (SFS 2010:900).

2.6.2 Detaljplan och områdesbestämmelser

Detaljplanen är kommunens huvudsakliga verktyg för att planlägga mindre sammanhängande områden. Det finns ingen bestämd geografisk gräns för hur stort ett detaljplanelagt område ska vara, det är istället syftet med planen som avgör områdets storlek enligt PBL 5 kap 2§ 3st (SFS 2010:900). Detaljplanen är juridisk bindande och ska innehålla genomförandetid mellan 5 och 15 år enligt PBL 5 kap 5§ 1st. Under genomförandetiden får inte planen ändras, ersättas eller upphävas utom vid förutsättning att det framkommit nya förhållanden som är av stor allmän vikt och som planläggaren inte kunnat förutsätta när planen vann laga kraft enligt PBL 5 kap 11§ (SFS 2010:900). Genomförs förändringar av planen under genomförandetiden har fastighetsägare som lider skada därutav rätt till ersättning från kommunen enligt PBL 14 kap 5§ (SFS 2010:900). Områdesbestämmelser är ett sätt för kommunen att säkerställa att markexploateringen följer översiktsplanen utanför detaljplanelagda områden.

2.6.3 Bygglov

Bygglov är en förutsättning för att få bygga på mark. Bygglov medges av kommunen och förutsättningarna för att få bygglov beror på om marken är detaljplanelagd eller inte.

Bygglovsprövningen syftar till att pröva om den tänkta byggnationen är lämplig ur byggnationssynpunkt och om den är lämplig att genomföra i det tänkta området. 8 kap PBL reglerar bygglov, ansökan om bygglov som rör områden inom detaljplan regleras i 8 kap 11 § PBL. En detaljplan som vunnit laga kraft ger fastighetsägare rätt att exploatera marken i enlighet med detaljplanen. Det medför att kommunen är tvungen att godkänna bygglovsansökningar som följer bestämmelser i detaljplanen.

2.6.4 Överprövning av beslut enligt Plan och bygglagen

Staten har en övergripande möjlighet enligt 12 kap PBL att granska och upphäva beslut tagna av kommun angående planer och tillstånd. Enligt 12 kap 1-3 § PBL har Länsstyrelsen ansvar att bevaka, pröva och i de fall som anses strida mot nationella intressen upphäva kommunens beslut eller om kommunen medger det, upphäva del av beslutet (SFS 2010:900). Den första instans som prövar överklaganden från sakägare är Mark- och miljödomstolen, avgöranden från Mark- och miljödomstolen överklagas sedan till Mark- och miljööverdomstolen vilken är sista instans (Regeringens proposition 2009/10:215).

3 Metod

Som bakgrund har en litteraturstudie genomförts där det redogörs för forskningen om hästallergeners spridning i områden runt hästanläggningar. Litteraturstudien bildar en grund för examensarbetet. För att besvara frågeställningen har rättsfallen och rekommendationerna studerats och analyserats.

3.1 *Sammanfattning av rättsfall och Skåne läns rekommendationer*

För att finna rättsfall användes Zeteos databas över rättsfallsavgöranden. För att få aktuella avgöranden valdes endast rättsfall från 2009-01-01 till 2011-01-01. Som sökord i databasen användes endast ordet *häst* för att få upp en träfflista med samtliga avgöranden där hästar varit inblandade. I denna träfflista valdes sedan de rättsfall som innehöll 1) klagomål på hästhållning, 2) överklaganden av nekad rätt till att hålla hästar, 3) de rättsfall som rörde bygglov vars tillstånd eller avslag avgjordes på grund av hästnära verksamhet.

I rättsfallen granskades vilka faktorer domstolarna gick igenom och ansåg vara av vikt. Även hänvisningar till eventuell praxis eller riktlinjer av respektive domstol noterades. I avsnittet 2.6 som behandlar Plan- och bygglagen sammanfattas SFS 2010:900, men de utvalda fallen prövades enligt Plan- och bygglagen SFS 1987:10. Vår bedömning är att detta inte medför någon sakrättslig påverkan.

Rapporten ”*Hästar och bebyggelse: Underlag för den fysiska planeringen*” gjord av Länsstyrelsen i Skåne län sammanfattades och en sammanställning av faktorer som anges i rapporten har noterats.

3.2 *Analys av rättsfall och Skåne läns rekommendationer*

Analysen genomfördes genom att sammanställa faktorer i en tabell och de hämtades ur rättsfallen som studien arbetat med. Urvalet av faktorer baserades på om de var omnämnda i rättsfallen. En systematisk genomgång av varje rättsfall genomfördes för att se hur domstolarna tagit ställning till faktorerna i det enskilda fallet. Viss tolkning av domstolsbeslutet har krävts och det här arbetet har utgått från att då domstolen angett

viktiga faktorer så har dessa ansetts vara gynsamma för hästverksamhet eller bygglov om inget annat framgick av domstolarnas resonemang.

Ytterligare en tabell sammanställdes där faktorerna i Skåne läns rekommendationer ställdes mot varje enskilt rättsfall för att undersöka om och i vilken grad aspekterna från Skåne läns rekommendationer tagits hänsyn till i rättsfallen.

4 Resultat

Resultatet är indelat i fyra sektioner för att enklare få en överblick över varje enskild fråga.

4.1 *Rekommendationer från Skåne län*

Länsstyrelsen i Skåne län arbetade under 2004 fram ”*Hästar och bebyggelse – Underlag för den fysiska planeringen* (Pedersen, 2004) som skulle vara till hjälp för kommunerna vid deras arbete med planläggning då hästgårdar av olika slag fanns med i bilden. Grunden till arbetet var att Länsstyrelsen menade att det saknades aktuella riktlinjer som verkligen kunde fungera som stöd till kommuner. Guiden skulle fungera som en sammanställning av det kunskapsunderlag som ansågs behövas av kommunerna för att de statliga intressena skulle tillgodoses. En stor del av arbetet beskriver för den aktuella tiden ny kunskap om allergener och hur dessa sprids från hästar.

Det framkommer tidigt att Länsstyrelsen ansåg de tidigare rekommendationer som fanns från Boverket (1995) liksom de från Socialstyrelsen var bristfälliga och fokuserade alltför mycket på bestämda avstånd utan närmare kunskap om hästallergener. Bland annat ansågs det i dessa tidigare rekommendationer att hästallergener skulle vara farligare än allergener från andra sorters djur. Visserligen var dessa rekommendationer inget annat än just rekommendationer men många kommuner gick blint på vad som sades i dessa utan närmare eftertanke på andra faktorer. För att få mera aktuell information om spridning av allergener grundar Länsstyrelsen sin guide på två studier. Den första studien som tas upp är gjord av Miljömedicinska enheten i Stockholms läns landsting. Denna studie sammanställdes 2001 och Länsstyrelsen i Skåne län konstaterar av den att avståndet visserligen har betydelse för spridning av allergener från häst utomhus men att spridningen avtar snabbt med ökat avstånd. Den andra studien som Länsstyrelsen tar upp är ett arbete gjort av Akademiska sjukhuset i Uppsala från 2002. I det arbetet gjordes en studie med samma metod som den tidigare studien av Stockholms läns landsting men med högre känslighet i analysen. Länsstyrelsen i Skåne Län skriver att studien faktiskt kunde påvisa förekomst av allergener på ett högre avstånd och att studien drar slutsatsen att ett skyddsavstånd på 500 meter inte förefaller fel men att det råder osäkerhet kring vid vilken gräns mängden allergen orsakar besvär hos personer som lider av allergi (Pedersen, 2004). Studien tar även enligt Länsstyrelsen i Skåne län upp att tät växtlighet och förekomst av byggnader starkt begränsar spridningen av allergener. Länsstyrelsens slutsats av dessa två studier är att i utomhusluft minskar halten av allergen kraftigt med

avstånd, särskilt när det kommer till avstånd upp till 100 meter (Pedersen, 2004). Vidare konstaterar Länsstyrelsen att faktorer som vindriktning och vegetation bör vägas in i varje enskilt fall då dessa faktorer har betydelse för spridningen av allergener. Med särskild tyngd framhäves att då spridning av allergen till stor del sprids genom kontakt med personer som har direkt anknytning till hästar bör i första hand krav på dusch och omklädningsrum finnas på ridanläggningar. Detta skulle minska risken att sprida allergen från häst i offentliga miljöer.

Länsstyrelsen tar upp ett antal rättsfall mellan 1995 och 1999 i olika instanser (Pedersen, 2004), där konflikt av något slag funnits mellan aktörer som hästgård, grannar och kommuner. Länsstyrelsen använder utgången i dessa rättsfall som grund, inte bara för avståndsbedömning utan använder deras motiveringar för att klargöra vikten av hur olika faktorer spelar in i varje enskilt fall.

Då kommunerna har planmonopol och är ytterst ansvarig för planerandet av hur marken som finns i kommunen ska användas, anser Länsstyrelsen att kommunen bör ta upp hur dess olika områden ska förhålla sig till hästar. Detta ska då ske antingen i översiktsplaner eller i fördjupning av dessa. Innebörden av detta blir att de olika aktörerna som finns i kommunen då vet hur kommunen ställer sig i frågan i varje enskilt område och detta tar bort den osäkerhet som kan finnas.

Vid detaljplanläggning anser Länsstyrelsen att i varje enskilt fall måste olika intressen vägas mot varandra. Detta bör enligt Länsstyrelsen ske med tanke på vilka lokala förutsättningar som finns. Guiden säger att följande punkter bör ingå i kommunens underlag när kommunen bedömer vilket skyddsavstånd som ska vara aktuellt i varje enskilt fall:

- ”- karaktär på området, lantlig miljö/villabebyggelse*
- antal hästgårdar samt deras lokalisering*
- antal hästar, lokalisering av stall, bete, paddockar och planerade ridstigar*
- gödselhantering, placering och utförande*
- hagar, dess lokalisering och storlek samt antal hästar och hur frekvent hagen används*
- förhärskande vindriktning*
- topografi samt eventuell avskärmande vegetation eller bebyggelse*
- förekomst/grad av näringsverksamhet*

- redovisning av närboendes uppfattning/befintliga upplevelser av olägenhet”

(Pedersen, 2004)

Länsstyrelsen menar också att det finns anledning till att kräva olika avstånd mellan stallar och gödselstackar, där koncentrationen av allergener är högre, och hagar, där det är en lägre koncentration av allergener.

Guiden säger även att en viktig faktor är antalet hästar, vilket visas i guidens slutsats om avstånd. Länsstyrelsen delar i sin guide in hästgårdar i fyra storlekar enligt nedanstående.

- ”- C-anläggningar eller större med mer än 100 hästar*
- Större anläggningar med 30 till 100 hästar*
- Medelstora anläggningar med 10 till 30 hästar.*
- Mindre anläggningar med upp till tio hästar.”*

(Pedersen, 2004)

Vid den största anläggningen med mer än 100 hästar gör Länsstyrelsen bedömningen att ett skyddsavstånd på 200-500 meter mellan stall eller gödselhantering och bostäder bör vara rimligt. Vid denna storlek bör även avståndet till hagar till bostäder vara minst 200 meter. Då anläggningen har mellan 30-100 hästar skrivs i guiden att ett avstånd på 200 meter mellan stall eller gödselhantering och bostäder rekommenderas. Avstånd mellan hagar och bostäder har här krymt till 100-200 meter. Då dessa två typer av hästanläggningar av Länsstyrelsen anses vara av stor vikt ur ett samhällsintresse rekommenderar guiden att vid planläggning i områden med den här typen av hästanläggningar så ska särskild hänsyn visas dessa anläggningar så möjligheter till utvidgning finns. Vid anläggningar av den tredje storlekklassen med 10-30 hästar menar Länsstyrelsen att dessa oftast är av ekonomisk art och bör även dessa ges beaktande vid planläggning. Här skrivs i guiden att avstånd mellan stall eller gödselanläggning och bostäder bör vara 100-200 meter och avståndet mellan bostäder och hagar 50-100 meter. Vid den minsta anläggningen anges avstånden 100 meter mellan stall eller gödselanläggning och bostäder och 50 meter mellan hagar och bostäder men Länsstyrelsen menar här att kommunerna har större frihet att avgöra lämpliga avstånd i varje enskilt fall beroende på de lokala förutsättningarna.

4.2 *Faktorer beaktade i rättsfall*

Nedan presenteras en sammanfattning av sex rättsfall. Rättsfallen förekommer i Miljödomstolen, Miljööverdomstolen och Kammarrätten. Prövningarna varierar från prövning av bygglov till tillstånd för hästhållning.

4.2.1 *Botkyrka*

Ärendet gäller ett förhandsbesked för bygglov för ett bostadshus i Botkyrka kommun (Kammarrätten, 2010). Fastigheten är bildad för bostadsändamål. Det finns ingen detaljplan över området. Bostadshusets tilltänkta placering är 100-130 meter från ett stall på en grannfastighet. Antalet hästar i stallet är cirka 60. På samma fastighet som bygglovet gäller finns redan en bostadsbyggnad på samma avstånd som det sökta bygglovet.

Byggnadsnämnden, Länsstyrelsen och Länsrätten har samtliga ställt sig nekande till ansökan med i stort sett samma motivering, vilket var ett för kort avstånd mellan den nya bostaden och stallet med dess ridverksamhet på grannfastigheten. Samtliga instanser ansåg att risk för de boendes hälsa och säkerhet inte kunde säkerställas utan att det förelåg risk för spridning av allergener från hästarna liksom även lukt och oljud.

Kammarrätten gör flera hänvisningar i sitt utlåtande. Dels hänvisas till Boverkets rekommendationer från 1995 vilket enligt Kammarrätten innebär ett avstånd på 500 meter, dels hänvisas till Socialstyrelsens rekommendationer vilket Kammarrätten skriver är 200 meter (Kammarrätten, 2010). I övrigt konstaterar kammarrätten att regeringsrätten godtagit andra betydligt kortare avstånd och att inget klart avstånd finns i rättspraxis. Kammarrätten drar därför slutsatsen att de tidigare rekommendationerna i huvudak är verkningslösa. Stor betoning läggs på de faktiska förhållandena i varje enskilt fall och faktorer som mellanliggande vegetation, natur- och vindförhållanden, om det är nybyggnation eller inte, samt antalet hästar spelar en avgörande roll. En hänvisning görs även till ett fall i Miljööverdomstolen där Kammarrätten anger att ett avstånd på 50 meter från stall och 80 meter från ridvolt har godtagits (Kammarrätten, 2010).

En skillnad måste göras enligt Kammarrätten beroende på om det är fråga om landsbygd eller inte. I det aktuella fallet konstaterar Kammarrätten att det redan finns en bostad på samma avstånd som det sökta bygglovet, vilket skulle visa sig vara en betydande faktor i slutändan. Den förhärskande vindriktningen är emot stallet och det finns mellanliggande

vegetation. Kammarrätten anser därför att naturförhållandena är sådana att bygglov borde kunna ges. De anser dock att storleken av ridverksamheten och stallet med 60 hästar är större än i de fall då kortare avstånd godkänts i andra instanser. Slutligen tas det faktum upp att ägarna till den befintliga bostaden faktiskt har klagat på grannfastigheten och dess ridverksamhet och att de därför upplevt den som störande men Miljö- och hälsoskyddsnämnden bedömde då att olägenheter för människors hälsa inte kunde sägas föreligga vid den befintliga bostaden.

I den samlade bedömningen avslogs överklagandet av Kammarrätten på grund av storleken på ridanläggningen då de ansåg att placeringen inte var lämplig ur en hälsosynpunkt (2 kap §3 PBL). Kammarrättens dom var dock inte enig utan en ledamot var skiljaktig med anledning av att han inte ansåg storleken med 60 hästar vara betydelsefullt nog för att avslå ett förhandsbesked.

4.2.2 *Varberg*

Ärendet gäller förhandsbesked för bygglov av två nya bostadshus i Varbergs kommun (Kammarrätten, 2009). Området klassas som landsbygd och saknar detaljplan. Byggnadsnämnden, Länsstyrelsen och Länsrätten har tidigare i fallet godkänt bygglovet.

Klaganden anför att bygglovet är oförenligt med Plan- och Bygglagens innehåll med hänsyn till djurhållningen som finns på grannfastigheten. Djurhållningen består av tre hästar (Kammarrätten, 2009).

Kammarrätten finner att de faktorer som har betydelse i den här typen av fall är djurhållningens storlek, områdets natur och topografi, den vindriktning som normalt råder, befintlig bebyggelse samt även avståndet mellan djurhållningens olika delar och de tilltänkta bostäderna (Kammarrätten, 2009). Även huruvida området är inom eller utom detaljplanelagt område är av väsentlig betydelse och kammarrätten gör en hänvisning till ett fall i Miljööverdomstolen som visar att viss påverkan får tålas när det är landsbygd.

I det aktuella fallet finner Kammarrätten att avståndet mellan stallet på grannfastigheten och fastighetsgränsen är cirka 100 meter och att avståndet mellan hagen och fastighetsgränsen är cirka 10 meter. I övrigt finns det inget enligt Kammarrätten i de lokala förhållandena som talar emot ett godkännande av förhandsbesked och jämför med fall i Miljööverdomstolen och överklagandet avslås.

4.2.3 Sigtuna

Ärendet gäller olägenheter orsakade av hästar för en närliggande fastighet (Miljööverdomstolen, 2009). De berörda fastigheterna ligger i Sigtunas kommun. Området är inte detaljplanelagt och betraktas som landsbygd.

Klaganden uppger i fallet att deras fastighet drabbas av en störande lukt från stall, gödsel samt foder. De anför vidare att de besväras avflugor, trafik med hästvagnar och att det finns allergiproblem i familjen och bland besökande vänner. De hävdar att eftersom den djurhållning som finns nu föregåtts av ett uppehåll under cirka tio år borde hästhållningen ses som nyetablering och prövas därefter. De framför slutligen att deras fastighet bildades under förutsättning att det då inte fanns någon djurhållning och att ny ägare till fastigheten med nuvarande hästhållning måste anses vara bunden till detta.

De svarande framför att hästhållningen omfattar 14 hästar och att hästarnas väg till och från stallet förlagts till sidan som vetter bort från klagandens fastighet. Omfattningen på ridskolan anses vara liten eftersom båda boende arbetar heltid med annan verksamhet. I övrigt framför de att olägenheter från gödsel och övrig påverkan har minimerats så gott det går.

I tidigare instanser har utfallet i det aktuella rättsfallet utfallit olika. I Länsrätten utföll domen till de klagandes favör medan i Miljödomstolen var utfallet till de svarandes favör.

Miljööverdomstolen konstaterar i fallet att fastigheterna ligger på landsbygden och att de svarandes fastighet är en jordbruksfastighet (Miljööverdomstolen, 2009). Som utgångspunkt i fallet anför Miljööverdomstolen att i områden som dessa måste påverkan från djurhållning i viss mån accepteras. Det påpekas av Miljööverdomstolen att Miljö- och hälsoskyddskontoret i kommunen efter besök på fastigheten konstaterat att det inte föreligger olägenheter orsakade av gödselhanteringen och att de inte anser att verksamheten borde inskränkas. Miljööverdomstolen tar upp avståndet och konstaterar att detta är minst 50 meter mellan det berörda stallet och fastighetsgränsen och mer än 80 meter mellan vägen där hästarna förs till hagar och fastighetsgränsen. På grund av dessa faktorer anser Miljööverdomstolen att de störningar som finns från hästhållningen är begränsade och längre skyddsavstånd inte ska behöva ges ur en hälsosynpunkt och avslår överklagandet.

4.2.4 Växjö 1

Ärendet som tas upp av Miljödomstolen i Växjö tingsrätt rör en fastighetsägare som klagar på olägenheter från en hästverksamhet liggandes på en grannfastighet (Miljödomstolen, 2010a). Länsstyrelsen har tidigare i fallet avgjort att inga olägenheter föreligger och att avståndet därmed kan anses tillräckligt.

Miljödomstolen skriver i sitt yttrande att det inte finns klara regler eller bestämmelser gällande skyddsavstånd utan hänvisar till att det finns rekommendationer från Boverket och Socialstyrelsen på 500 meter respektive 200 meter. Vidare anser Miljödomstolen att någon generell praxis inte går att utläsa för skyddsavstånd utan menar att varje fall är en egen rättssituation.

Med hänvisning till tidigare fall i Miljööverdomstolen fastslås att faktorer som är intressanta i fallet är utöver avstånd även verksamhetens storlek, topografi, befintlig bebyggelse och den vindriktning som normalt råder.

Miljödomstolen konstaterar att den klagandes fastighet ligger i vad som anses vara landsbygd och att det finns hästagar i flera väderstreck. Klaganden har anfört att det är särskilt en terrängridbana som medför olägenheter. Avståndet mellan banan och fastighetsgränsen är 50 meter.

Domstolen anser att damning visserligen kan förekomma på terrängridbanan men att den inte bevisligen medför att olägenhet finns för människors hälsa utifrån vad som avses i MB (Miljödomstolen, 2010a). Även vad beträffande olägenheter som ljud anses att ingen olägenhet finns för människors hälsa enligt vad som miljöbalken avser. Miljödomstolen avslår därför överklagan.

4.2.5 Nacka

Rättsinstansen är Miljödomstolen vid Nacka tingsrätt och ärendet gäller tillstånd för djurhållning på 16 hästar inom detaljplanelagt område vilket nekades av kommunen (Miljödomstolen, 2010b). Länsstyrelsen har tidigare avslagit överklagan.

Miljödomstolen påpekar att generella skyddsavstånd inte går att utläsa ur miljöbalken och att det som finns är en rekommendation på 500 meter av Boverket, samt 200 meter av Socialstyrelsen. Dessa rekommendationer anses av Miljödomstolen inte ha medfört en

praxis inom ämnet utan domstolen menar att varje fall måste prövas med de lokala förutsättningarna som grund (Miljödomstolen, 2010b).

De faktorer som Miljödomstolen tar upp är fastigheternas läge, vilket konstateras vara inom detaljplanelagt område. Domstolen anser att inom områden med detaljplan ska större hänsyn tas till omgivningen. Vidare tas lokala förhållanden upp som den normalt förekommande vindriktningen samt områdets karaktär och Miljödomstolen konstaterar att dessa faktorer inte är något hinder för sökandes djurhållning. Det påpekas att djurhållningen funnits under längre tid och att fastigheten ligger i detaljplanens utkant. En vidare hänvisning görs till aktuella forskningsrön om allergener från hästar, vilken visar att mängden allergener minskar kraftigt med avstånd och att kort avstånd är tillräckligt för att få knappt mätbara mängder allergen. Miljödomstolen bifaller överklagandet och tillbakavisar ärendet till Miljö- och hälsoskydds nämnden i kommunen (Miljödomstolen, 2010b).

4.2.6 Växjö 2

Ärendet gäller hästhållning av två hästar på sommarbete (Miljödomstolen, 2010c). Instansen är Miljödomstolen vid Växjö tingsrätt. I grannfastigheten finns boende med dokumenterad allergi mot hästar. Tidigare i fallet har kommunen via Miljönämnden beslutat att 200 meter ska gälla för skyddsavstånd. Detta överklagades och Länsstyrelsen kortade ner avståndet till 70 meter.

Miljödomstolen tar upp i rättsfallet att de avstånd som är omnämnda finns i rekommendationer från Boverket och Socialstyrelsen men att inga tvingande skyddsavstånd finns (Miljödomstolen, 2010c). Utöver detta konstaterar Miljödomstolen att en praxis kan utläsas från Miljööverdomstolens domar och att den praxisen omfattar övriga faktorer som anses viktiga i ärenden som detta. De faktorer som omnämns är, vid sidan av avståndet mellan hästhållningen och klagandes fastighet, verksamhetens storlek, topografi, vindriktning och bebyggelsestruktur. Dessa faktorer utgör enligt Miljödomstolen en grund för ett skäligt avstånd. Kravet på skyddsavstånd ska enligt Miljödomstolen även variera med områdets karaktär, det vill säga om det är landsbygd eller inom detaljplanelagt område.

I det här fallet avslår Miljödomstolen överklagan och fastslår att det avstånd på 70 meter som tidigare beslutats av Länsstyrelsen var rimligt och att med det avståndet begränsades risken för spridning av allergener från hästarna (Miljödomstolen, 2010c).

4.3 Jämförelse mellan rekommendationer och rättsfall

Avsnittet innehåller två tabeller. Tabell 1 är en sammanställning av de faktorer som omnämns i rättsfallen. Tabell 2 jämför om faktorerna i guiden från Skåne län är upptagna i de olika rättsfallen.

Tabell 1: Faktorer som nämnts i rättsfallen som analyserats

	Sammanställning av rättsfall					
	Rättsfall 1 - Botkyrka	Rättsfall 2 - Varberg	Rättsfall 3 - Sigtuna	Rättsfall 4 - Växjö 1	Rättsfall 5 - Nacka	Rättsfall 6 - Växjö 2
Datum	2010-07-08	2009-06-11	2009-05-05	2010-12-10	2010-10-08	2010-06-21
Faktorer i rättsfall						
Detaljplan	Nej	Nej	Nej	Nej	Ja	Ej nämnt
Områdets karaktär	Landsbygd	Landsbygd	Landsbygd	Landsbygd	Blandad	Landsbygd
Befintlig bostad/bygglov	Bygglov	Bygglov	Befintlig bostad	Befintlig bostad	Befintlig bostad	Befintlig bostad
Avstånd stall-fastighetsgräns	100 - 130	100	50	Ej nämnt	Ej nämnt	Ej nämnt
Avstånd hage-fastighetsgräns	Ej nämnt	10	80	50	Ej nämnt	70
Antal hästar	60	3	14	Ej nämnt	16	2
Avskärmande bebyggelse	Nej	Nej	Nej	Nej	Ej nämnt	Nej
Naturförhållanden	Positiv	Positiv	Ej nämnt	Positiv	Positiv	Positiv
Topografi	Ej nämnt	Positiv	Ej nämnt	Positiv	Ej nämnt	Positiv
Vegetation	Positiv	Positiv	Ej nämnt	Positiv	Ej nämnt	Positiv
Vindriktning	Positiv	Positiv	Ej nämnt	Positiv	Positiv	Positiv
Allergener	Risk	Ingen risk	Begränsad	Begränsad	Begränsad	Begränsad
Lukt	Risk	Ingen risk	Begränsad	Ej nämnt	Ej nämnt	Ej nämnt
Oljud	Risk	Ingen risk	Begränsad	Begränsad	Ej nämnt	Ej nämnt
PBL	Ja	Ja	Nej	Nej	Nej	Nej
MB	Nej	Nej	Ja	Ja	Ja	Ja
Avgöranden						
Instans	Kammarrätten	Kammarrätten	Miljööverdomstolen	Miljödomstolen	Miljödomstolen	Miljödomstolen
Utslag	Ej lämpligt (2 kap. 3§ PBL)	Lämplig	Lämplig	Lämplig	Lämplig	Lämplig

Detaljplan: Om fastigheten ligger inom detaljplanelagt område eller inte.

Områdets karaktär: Vilken miljö fastigheten ligger i.

Befintlig bostad/bygglov: Om fallet rör bygglov eller om fallet rör klagande från grannar.

Avstånd stall-fastighetsgräns: Avståndet mellan stall och fastighetsgränsen.

Avstånd hage-fastighetsgräns: Avståndet mellan hage och fastighetsgränsen.

Antal hästar: Det angivna antalet hästar som verksamheten omfattar.

Avskärmande bebyggelse: Om det finns byggnad/byggnader som avskärmar.

Naturförhållanden: Ett positivt utslag motsvarar gynnsamma förhållanden som motverkar spridning av olägenheter.

Allergener: Om risk för människors hälsa finns med avseende på allergener från hästar.

Lukt: Om störning finns från hästverksamheten.

Oljud: Om störning finns från hästverksamheten.

PBL: Om ärendet avgörs med hänsyn till PBL.

MB: Om ärendet avgörs med hänsyn till MB.

Tabell 2: Faktorer som är uppräknade i Skåne läns guide jämfört med om de har tagits i beaktande vid domstolsavgöranden

Faktorer i Skåne läns guide	Jämförelse av faktorer i Skåne läns guide och rättsfall					
	Rättsfall 1 - Botkyrka	Rättsfall 2 - Varberg	Rättsfall 3 - Sigtuna	Rättsfall 4 - Växjö 1	Rättsfall 5 - Nacka	Rättsfall 6 - Växjö 2
Områdets karaktär	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Antal hästar	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Avstånd stall-fastighetsgräns	Ja	Ja	Ja	Nej	Nej	Nej
Avstånd hage-fastighetsgräns	Nej	Ja	Ja	Ja	Nej	Ja
Gödselhantering	Nej	Nej	Ja	Nej	Nej	Nej
Topografi	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja
Vegetation	Ja	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja
Vindriktning	Ja	Ja	Nej	Ja	Ja	Ja
Förekomst/grad av näringsverksamhet	Nej	Nej	Nej	Nej	Nej	Nej

Gödselhantering: Typ av gödselhantering samt avstånd mellan gödselhantering och fastighetsgräns.

Topografi: Om områdets topografi tas upp i rättsfallet.

Vegetation: Om mellanliggande vegetation tas upp i rättsfallet.

Vindriktning: Om den förhärskande vindriktningen tas upp i rättsfallet.

Förekomst/grad av näringsverksamhet: Om hästhållningens art påverkar rättsfallet.

4.4 Förbättringar av rekommendationer

I rapporten från Skåne län är rekommendationen 50 meter mellan hage och fastighetsgräns samt 100 meter mellan stall och fastighetsgräns. Detta avstånd baseras på gynsamma förhållanden. I rättsfallen som studerats och som har 1-10 hästar (Tabell 1) att avstånden kan vara betydligt kortare än rekommendationerna från Skåne län. Som rättsfallet i Varberg visar kan avståndet mellan hage och fastighetsgräns vara så kort som 10 meter under gynsamma förhållanden. Även då antalet hästar har ökat till 10-30 st är det rekommenderade avståndet från Länsstyrelsen i Skåne län längre än vad domstolarna ansetts vara nödvändigt. I rättsfallet från Sigtuna kommun anser domstolen att ett avstånd så kort som 50 meter kan vara tillräckligt medan rekommendationen från Skåne län var 100-200 meter. I ett rättsfall finns 60 hästar vilket enligt Länsstyrelsen skulle innebära ett avstånd på minst 200 meter, vilket mycket väl kan överensstämma eftersom den beslutande domstolen ansåg att 100-130 meter var för kort för en hästhållning med den storleken. Inga rättsfall med 100 hästar, vilket är den största av de fyra indelningsklasserna gjord av Skåne län finns, därför kan inte någon jämförelse på hästhållning av den storleken göras.

Huvuddelen av domstolarna har inte i sina avgöranden nämnt de nya forskningsrönen angående hästallergener som publicerats 2008 och 2009. Två av rättsfallen har förklarliga skäl, de fick sina avgöranden innan den senare artikeln hade blivit publicerad. Dock är det endast ett av de övriga fyra rättsfallen som refererat till dessa forskningsartiklar, trots att hästallergener varit en faktor som det tagits hänsyn till i alla avgörandena.

I Tabell 2 framkommer att två av faktorerna som tas upp i guiden av Länsstyrelsen i Skåne län förekommer i samtliga rättsfall. Dessa är *Områdets karaktär* och *Antal hästar*. I rekommendationerna som finns i Skåne läns guide bör därför *Områdets karaktär* och *Antal hästar* ges en större betoning. *Förekomst/grad av näringsverksamhet* tas däremot inte upp alls i något rättsfall och bör tas bort helt ur rekommendationerna i Skåne läns guide. De övriga faktorerna förekommer i olika grad. *Vindrikning* är dock den vanligaste faktorn och omnämns i fem av de sex rättsfallen.

5 Diskussion

I samtliga rättsfall som studerats i det här arbetet omnämner domstolarna både rekommendationerna från Boverket (1995) liksom avgörande fall från Miljööverdomstolen som visar på vikten av lokala faktorer. Det som framkommer av domstolarnas resonemang kring de tidigare rekommendationerna är att dessa helt saknar betydelse. Slutsatsen som kan dras av detta är att när situationer som rör hästar uppstår mellan befintliga fastigheter eller vid detaljplaner så kan dessa rekommendationer helt bortses. Vad gäller hänvisningen till tidigare fall i Miljööverdomstolen anges att faktorer som topografi, vind, etc, har betydelse och det här examensarbetet utgår från att i de fall detta anges så är dessa gynsamma för hästhållning.

I Boverkets rapport (Boverket, 2011) uppges avstånd, antal hästar, placering av gödselstack, förhärskande vind, topografi och vegetation som faktorer som bör tas hänsyn till. Boverket framhäver dock att de inte har för avsikt att rekommendera särskilda avstånd. Detta kan anses märkligt då resultatet av övriga faktorer faktiskt blir ett avstånd. Antingen är förhållandena sådana att tillstånd för bygglov eller hästhållning kan ges, det vill säga avståndet är tillräckligt, eller så är det inte det. Naturligtvis är det inte så enkelt som svart och vitt, det finns en gråskala där det kan vara mer eller mindre gynnsamma förhållanden. Men oavsett detta blir slutresultatet av att summera de faktorer som finns ett avstånd. Genom att studera lagar, rättsfall och forskning borde ett rekommenderat avstånd kunna ges i samtliga situationer. Kanske kan Boverkets agerande ses som ett steg mot ett mindre stelt system vilket efterlystes av Elgåker et al. (2010), men frågan är om inte ett system som ger större frihet till tolkning skapar en större osäkerhet för både planerare och de boende som berörs.

De rättsfall som studerats visar att domstolarna tar stor hänsyn till faktorer andra än enbart avstånd. Jämförelsen mellan de faktorer som nämns i rapporten från Skåne län och de som tas upp av de olika rättsinstanserna visar på ett resultat som delvis stämmer överens. I de fall där faktorer inte omnämns har de saknat betydelse för fallet. Det kan då röra sig om att hage eller stall inte funnits eller gödselhanteringen skett på sådant avstånd att det saknat betydelse. Som framgår av resultatet är *Antalet hästar* och *Områdets karaktär* faktorer som är av avgörande betydelse. De olika rättsinstanserna framhäver att om området är av lantlig karaktär får en viss påverkan från omgivningen helt enkelt tålas. Vad detta medför är egentligen att det bör finnas två uppsättningar av rekommendationer, inklusive avstånd, beroende på om det är lantlig karaktär eller inte. Faktorn *Antalet hästar*

är något som bör studeras vidare då det inte är helt enkelt att klargöra när ett visst antal hästar kräver ett större avstånd. Det som framgår av resultatet är att en klassindelning på 1-10 hästar är för snävt. Rättsfallet i Sigtuna (Miljööverdomstolen, 2009) visar att med 14 hästar är 50 meter mellan stall och fastighetsgräns tillräckligt.

Då forskningen (Elfman et al., 2008; Emenius et al., 2009) visar att spridningen av allergener är begränsad till stallens närområde i större utsträckning än vad tidigare antagits är det rimligt att anse att det krävs ett kortare avstånd mellan hage och fastighetsgräns även vid ett större antal hästar. Det verkar existera en eftersläpning vid domstolarna när det kommer till nya forskningsrön. Nya vetenskapliga artiklar rörande hästallergener har varit tillgängliga sedan juli 2009, men det är först vid fallet i Nacka oktober 2010 som de tas upp som underlag för ett beslut. Att det haft betydelse bekräftas i fallet där domstolen använder sig av nya forskningsrön i sin motivering när de godkänner hästhållningen inom ett område som omfattas av detaljplan (Miljödomstolen, 2010b).

I fallet Botkyrka (Kammarrätten, 2010) kan det noteras att en av domstolens beslutande var skiljaktig med avseende på att storleken på hästverksamheten (60 hästar) var för stor med tanke på avstånd på 100-130 meter mellan stall och till det sökta bygglov. Trots detta går det att dra slutsatsen att 60 hästar för närvarande kan utgöra en skiljegräns och att avstånd vid en verksamhet av den storleken mycket väl kan anses kräva de 200 meter som Länsstyrelsen i Skåne län förespråkar.

Värt att observera är att Länsstyrelsen och Miljödomstolen som var inblandade i fallet Nacka (Miljödomstolen, 2010b) inte var samstämmiga. Länsstyrelsen ansåg att hästhållningen inte var lämplig medan Miljödomstolen ansåg att inga hinder förelåg. En tolkning av detta är att även fastigheter i områden som ligger inom eller i anslutning till detaljplan inte är förhindrade att ha hästar, särskilt om detta varit hävd inom fastigheten. En annan tolkning är att rättsfall som Nacka, där olika rättsinstanser kommer fram till olika resultat, är att anse som gränsfall. Hade förhållandena varit aningen mer ogynnsamma, eller antalet hästar större, så hade mycket väl utslaget från Miljödomstolen kunnat vara det omvända.

Rekommendationerna från Länsstyrelsen i Skåne län bör utifrån studiens resultat uppdateras. Framst bör som redan nämnts vikten av *Antalet hästar* och *Områdets karaktär* få större betoning och *Förekomst/grad av näringsverksamhet* kan som faktor helt bortses. För att kunna göra en komplett uppdatering på avstånd och storleksindelning på verksamheter bör en vidare fördjupning göras i kommande rättsfall och

forskningsresultat men redan nu kan vissa rekommendationer ändras. I huvudsak är det att avståndet kan sänkas på verksamheter med upp till 60 hästar. Antalet hästar på minsta hästhållningskategorin bör ökas från 10 till förslagsvis 15.

6 Slutsats

De faktorer som finns omnämnda i Skåne läns guide och bör beaktas är områdets karaktär, antal hästar, avstånd mellan stall/hage och fastighetsgräns, gödselhantering, topografin, avskärmande vegetation och den vindriktning som normalt råder (Pedersen, 2004).

Resultatet av rättsfallen visar att de faktorer som varit av betydelse är områdets karaktär, avstånd mellan eventuellt stall/hage och fastighetsgräns, antal hästar som verksamheten omfattat, om det funnits avskärmande bebyggelse, topografins beskaffenhet, förhärskande vindriktning och mellanliggande vegetation. Även ny forskning rörande allergener från hästar har tagits upp som avgörande faktor (Miljödomstolen, 2010b).

Vid en jämförelse mellan rekommendationerna i guiden från Skåne län (Pedersen, 2004) och de utvalda rättsfallen (Kammarrätten, 2009; Kammarrätten, 2010; Miljödomstolen, 2010a; Miljödomstolen, 2010b; Miljödomstolen, 2010c; Miljööverdomstolen, 2009) har vi kommit fram till att guiden bör uppdateras. Vissa av faktorerna är situationsberoende men vi anser att en större vikt bör läggas på områdets karaktär och omfattningen av verksamhetens storlek. Länsstyrelsen skriver i deras guide att förekomst/grad av näringsverksamhet bör beaktas, men domstolarnas resonemang visar att denna faktor saknar betydelse och vi anser därför att den faktorn kan tas bort. Slutligen har vi i detta arbete kommit fram till att guiden bör uppdateras när det gäller storleksindelning på antalet hästar och de avstånd som finns rekommenderade. Antalet hästar kan öka upp till 15 st i den minsta storleksklassen (1-10 hästar). Avstånden mellan stall respektive hage och fastighetsgränsen kan minska avsevärt när antalet hästar är färre än 60 st, från 100-200 meter till 50-100 meter.

Referenser

Adelaja, A., Sullivan, K & Hailu, Y, G. (2011). Endogenizing the Planning Horizon in Urban fringe agriculture. *Land Use Policy*. 28(1), 66-75.

Boverket. (1995). *Bättre plats för arbete: Planering av arbetsområden med hänsyn till miljö, hälsa och säkerhet*. (Allmänna råd 1995:5).

Karlskrona: Boverket.

Boverket. (2009). *Boken om detaljplan och områdesbestämmelser*. 3 uppl.

Karlskrona: Boverket.

Boverket. (2011). *Vägledning för planering för och invid djurhållning* (Rapport 2011:6). Karlskrona: Boverket.

Dahlgren, H. (2009). Avståndskrav mellan bostad och stall slopas.

Lantbrukets Affärstidning. Publicerad 24 juli 2009. Hämtad 2011-05-31

från: <http://www.atl.nu/hast/avstandskrav-mellan-bostad-och-stall-slopas>

Elfman, L., Brännström, J. & Smedje, G. (2008). Detection of horse allergen around a stable. *International Archives of Allergy & Immunology*. 145, 269-276.

Elgåker, H., Pinzke S., Lindholm, G. & Nilsson, C. (2010). Horse keeping in urban and peri-urban areas: New conditions for physical planning in Sweden. *Geografisk Tidskrift – Danish Journal of Geography*. 110, 81-98.

Emenius, G., Meritt, A.S. & Härfast, B. (2009). Dispersion of horse allergen from stables & areas with horses into homes. *International Archives of Allergy & Immunology*. 150, 335-342. (?)

Enhäll, J. (2010). *Hästar och anläggningar med häst 2010*. (JO – Jordbruk, skogsbruk och fiske, JO 24 SM 1101). Jönköping: Jordbruksverket.

Eriksson, M. (2005). *Tätorter 1960-2005*. (MI38: Småorter och tätorter). Stockholm: Statistiska Centralbyrån. Hämtad 2011-05-30 från http://www.scb.se/statistik/MI/MI0810/2005A01x/MI0810_2005A01x_SM_MI38SM0703.pdf

Folkhälsoinstitutet. (2001). *Allergi/överkänslighet: Ett kunskapsunderlag*. (Folkhälsoinstitutet 2001:02). Stockholm: Folkhälsoinstitutets distributionstjänst.

Gant, R. L., Robinson, G. M. & Fazal, S. (2011). Land-use change in the 'edgelands': Policies and pressures in London's rural-urban fringe. *Land Use Policy*. 28(1), 266-279.

Hedberg, A. (2002). *Hästens roll för samhälle och lantbruk*. Opublicerad artikel presenterad vid Jordbrukskonferensen, Sveriges lantbruksuniversitet.

Henderson, S. (2005). Managing land-use conflict around urban centres: Australian poultry farmer attitudes towards relocation. *Applied Geography*. 25(2), 97-119.

Hästallergen sprids inte som pollen. (2008). *Östgöta Correspondenten*. Publicerad 8 februari 2008. Hämtad 2011-05-31 från: <http://www.corren.se/ostergotland/linkoping/?articleId=4149870>

Janahi, I.-A., Bener, A. & Wahab, A.A. (2006). Pet ownership and associated respiratory diseases. *Aerobiologia*. 22, 305-311.

Jensfelt, A. (2003). Hästarna tar plats i tätorten. *Arkitekten*. 20-23. Publicerad 27 februari 2003. Hämtad 2011-09-22 från: <http://www.arkitekt.se/s6222>

Kammarrätten. (2009). *Mål nr 5776-08*. Göteborg: Kammarrätten i Göteborg, avdelning 1.

Kammarrätten. (2010). *Mål nr 376-10*. Stockholm: Kammarrätten i Stockholm, avdelning 5.

Miljödomstolen. (2010a). *M 3757-10*. Växjö: Växjö Tingsrätt.

Miljödomstolen. (2010b). *M 3639-09*. Nacka: Nacka Tingsrätt.

Miljödomstolen. (2010c). *M 951-10*. Växjö: Växjö Tingsrätt.

Miljööverdomstolen. (2009). *M 8448-07*. Stockholm: Svea Hovrätt, rotel 1306.

Millward, H. (2006). Urban containment strategies: A case-study appraisal of plans and policies in Japanese, British, and Canadian cities. *Land Use Policy*. 23(4), 473-485.

Millqvist, E., Johansson, Å., Månsson, T. & Bende, M. (2007). A prospective study of allergy development in 158 children and 128 adults with new extensive exposure to furred animals. *Clinical & Experimental Allergy*. 37, 948-953.

Munton, R. (2009). Rural land ownership in the United Kingdom: Changing patterns and future possibilities for land use. *Land Use Policy*. 26, 54-61.

Myrdal, J. (2001). Från adelsattribut till tonårsvurm. I: B. Pettersson., I. Svanberg & H. Tunón (Red.) *Människan och naturen: Etnobiologi i Sverige*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Pedersen, C. (2004). *Hästar och bebyggelse: Underlag för den fysiska planeringen*. (Skåne i utveckling 2004:17). Malmö: Länsstyrelsen i Skåne län.

Regeringens proposition 2009/10:170. *En enklare plan- och bygglag*. Stockholm: Miljödepartementet.

Regeringens proposition 2009/10:215. *Mark- och miljödomstolar*. Stockholm: Miljödepartementet.

SFS 1998:808. *Miljöbalk*. Stockholm: Miljödepartementet.

SFS 2010:900. *Plan- och bygglag*. Stockholm: Socialdepartementet.

Socialstyrelsen. (2009). *Miljöhälsorapport 2009*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Sundström, A. (2005). På landet får man tåla att det finns djur. *Dagens Nyheter*. Publicerad 17 mars 2005. Hämtad 2011-05-31 från:
<http://www.dn.se/sthlm/pa-landet-far-man-tala-att-det-finns-djur>

Tang, B.-S., Wong, S.-W & Lee, A. K.-W. (2007). Green belt in a compact city: A zone for conservation or transition? *Landscape and Urban Planning*. 79(3-4), 358-373.

Tufvesson, S. (1992). Mekanisering. I: L. Wastenson (Red.) *Jordbruket Sveriges Nationalatlas*. Stockholm: Sveriges nationalatlas.

Zasada, I. (2011). Multifunctional peri-urban agriculture - A review of societal demands and the provision of goods and services by farming. *Land Use Policy*.
DOI: dx.doi.org/10.1016/j.landusepol.2011.01.008

Östgöta Correspondenten (2008). Hästallergen sprids inte som pollen. Publicerad 8 februari 2008. Hämtad 2011-05-31 från:
<http://www.corren.se/ostergotland/linkoping/?articleId=4149870>